

Vlot herstel Friese economie in 2010

Ook Friesland heeft het zwaar te verduren tijdens deze economische crisis. In 2009 krimpt de economie naar verwachting met 4,0%. Dat is een fractie minder dan in Nederland als geheel en ook lager dan in Drenthe en Groningen. De hoge krimp dit jaar lijkt een incident. De verwachting is dat de Friese economie in 2010 iets harder groeit dan de landelijke. De exportgedreven en sterk vertegenwoordigde landbouw en voedingsmiddelenindustrie en daarnaast de prominent aanwezige zorgsector zijn de belangrijkste groeimotoren voor een vlot herstel. Friesland is ook structureel de sterkste groeier van de drie noordelijke provincies en de Friese economie is de laatste vijftien jaar veelzijdiger, robuuster en minder grillig geworden.

1. De mondiale economie staat zwaar onder druk. Wat zijn de vooruitzichten voor Nederland?

De Nederlandse economie heeft het zwaar te verduren. In het eerste halfjaar van 2009 kromp de economie met 5% ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Over heel 2009 krimpt de Nederlandse economie naar verwachting met 4,2%. De stemming van consumenten en producenten verbetert en in het derde kwartaal is de economie uit het dal geklommen onder leiding van de aantrekkende export. De investeringen, huizenprijzen en arbeidsmarkt ontwikkelen zich volgend jaar nog negatief. De economische groei voor geheel Nederland komt voor 2010 uit op 0,7%.

Tabel 1 Nederlandse economie in cijfers

	2008	2009	2010
Economische groei (BBP)	2,0%	-4,2%	0,7%
Particuliere consumptie	1,3%	-2,9%	-0,3%
Bedrijfsinvesteringen	4,7%	-14,8%	-6,6%
Uitvoer	2,7%	-10,7%	2,1%
Werkloosheid*	3,9%	5,0%	7,9%

Bron: ING Economisch Bureau; *percentage van beroepsbevolking

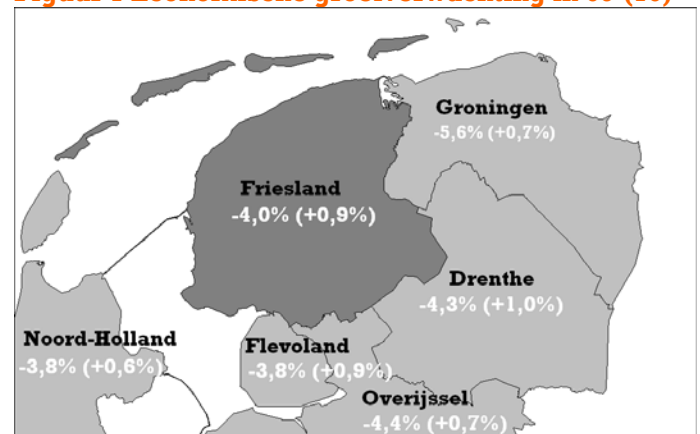
2. Veel bedrijven in de regio hebben met vraaguitval te kampen. Slaat de recessie in Friesland harder toe dan in de rest van het land?

Nee, de economische krimp in Friesland (4,0%) is iets lager dan in geheel Nederland en ook lager dan in Drenthe en Groningen. Dit is grotendeels te danken aan de in vergelijking met de andere twee noordelijke provincies verhoudingsgewijs geringere aanwezigheid van de industrie. De in Friesland wel sterk vertegenwoordigde voedingsmiddelenindustrie presteert - in navolging van de landbouw - als één van de weinige industriële sectoren nog wel redelijk. Friesland is ook structureel de sterkste groeier van de drie noordelijke provincies.

Voor geheel Noord-Nederland wordt in 2009 een krimp van bijna 5% verwacht. De diepere recessie in deze regio is vooral het gevolg van de sterke aanwezigheid van het cluster delfstoffenwinning (aandeel 17%), industrie en energie. Voor enige compensatie zorgt het feit dat de non-profit sector goed vertegenwoordigd is in het noorden: overheid, zorg en onderwijs zijn de enige sectoren waarvoor in 2009 nog groei wordt voorspeld.

De groeiontwikkeling per provincie is minder stabiel dan voor Noord-Nederland als geheel. Dit betekent dat de drie noordelijke provincies elkaar op economisch gebied goed aanvullen.

Figuur 1 Economische groeiverwachting in 09-(10)

Bron: ING Economisch Bureau

3. Staat Friesland er structureel slecht voor?

Nee, de hoge krimp in 2009 lijkt een incident. De algemene indruk is dat de Friese economie de laatste vijftien jaar veelzijdiger, robuuster en minder grillig is geworden. De pijlers van de regionale economie zijn de sectoren landbouw, voedingsmiddelenindustrie, toerisme en public (zorg en onderwijs). De aantrekkelijkheid van de regio voor toeristen speelt Friesland in de kaart. Nu consumenten hun hand op de knip houden, kiezen zij vaker voor een binnenlandse dan voor een buitenlandse vakantie. Uit onderzoek van ING blijkt bovendien dat consumenten financiële meevallers grotendeels aan vakanties zullen spenderen.

4. De industrie en transport worden het zwaarst getroffen, maar zijn er dit jaar ook sectoren die blijven groeien?

Ja, de gezondheidszorg toont zich het meest crisisbestendig. Als enige laat deze sector in 2009 nog een stevige groei zien (tabel 2). Zorginstellingen voorzien in een basisbehoefte waar consumenten en overheid niet of nauwelijks op bezuinigen. De toegenomen financiële onzekerheid leidt daarnaast tot spaarzame consumenten en bedrijven. Dit zet de verkopen in de overige sectoren onder druk. Volgend jaar zal dit afgeremd worden doordat de koopkracht verslechtert. Ondanks zuinigere consumenten realiseren supermarkten dit jaar als enige segment binnen de detailhandel een groei in de omzet. Net als delen van de in Friesland sterk vertegenwoordigde landbouw profiteren zij van de basisbehoefte waarin zij voorzien. Van alle krimpende sectoren vertoont de detailhandel samen met de landbouw in 2009 daardoor de kleinste min.

Tabel 2 Ramingen volumegroei per sector (%j.o.j)

	2008	2009	2010
Landbouw	2,1%	-2,1%	1,0%
Industrie	-0,7%	-9,7%	2,9%
Bouw	5,9%	-6,1%	-7,1%
Groothandel	1,7%	-6,0%	1,0%
Detailhandel	0,7%	-4,4%	-2,3%
Horeca	-3,1%	-7,0%	-1,0%
Transport & opslag	1,0%	-9,5%	2,7%
Zakelijke dienstverlening	3,4%	-4,3%	0,6%
Overheid	2,2%	0,5%	0,6%
Zorg	3,3%	3,5%	3,0%
Totaal Nederland	2,0%	-4,2%	0,7%

Bron: ING Economisch Bureau

De matig vertegenwoordigde zakelijke dienstverlening laat een divers beeld zien. Uitzend- en reclamebureaus hebben de meeste last van de vraaguitval, doordat bedrijven massaal afscheid nemen van tijdelijk personeel en stevig in reclameuitgaven snoeien. Incassobureaus spinnen juist garen bij de verslechterde betalingsmoraal. De bouw liet als enige com-

merciële sector in het eerste kwartaal 2009 nog een nulgroei zien. Niettemin is de recessie ook daar nu flink toegeslagen. Binnen de groothandel worden vooral de exporterende bedrijven, traditioneel juist de groeimotor, hard geraakt. De afhankelijkheid van de wereldhandel speelt hen parten.

5. Is de bodem van het dal voor Friesland in zicht?

Ja, de verwachting is dat de regio conform het landelijke beeld in de tweede helft van 2009 weer uit het dal omhoog zal klimmen. De meeste sectoren zullen in 2010 een periode van (sterke) krimp achter zich laten. De veelal lange looptijd van bouwprojecten zorgt voor een vertraagd effect op de productie, waardoor de bouw de enige sector is die in 2010 nog sterker krimpt dan in 2009.

De hard getroffen sectoren industrie, transport en groothandel richten zich het eerst op en ontwikkelen zich in 2010 een stuk voorspoediger. De aantrekkende wereldhandel zorgt voor een exportherstel, waar vooral deze sectoren de vruchten van plukken. Wij verwachten dat de Friese economie in 2010 iets harder groeit dan in Nederland (0,9% versus 0,7%). In Friesland zijn de exportgedreven en oververtegenwoordigde sectoren landbouw en voedingsmiddelenindustrie en daarnaast de sterk aanwezige zorgsector de belangrijkste groeimotoren.

6. Vorig jaar was er nog sprake van sectorbrede personeelstekorten. Betekent dit dat het verlies aan banen beperkt blijft?

Nee, de gevolgen van de economische recessie voor de arbeidsmarkt zijn niet gering. Door een aantal vertragende factoren, zoals de deeltijd-WW, zal het landelijke banenverlies in 2010 groter zijn dan dit jaar. Over beide jaren samen gaan landelijk tussen de 350.000 en 400.000 banen verloren. Gezien de grootte van de zakelijke dienstverlening gaan de meeste banen verloren in deze sector, zowel landelijk als in de regio.

Tabel 3 Ramingen werkgelegenheid per sector

Bedrijfstak	Aantal banen*	Ontwikkeling banen	
	2008	2009	2010
Landbouw	280	-0,8%	-0,7%
Industrie	950	-3,6%	-7,5%
Bouw	510	-1,2%	-5,8%
Groothandel	530	-3,0%	-1,7%
Detailhandel	810	-1,0%	-2,5%
Horeca	355	-2,5%	-5,5%
Transport & opslag	390	-3,8%	-1,0%
Zakelijke dienstverlening	2.100	-4,5%	-2,0%
Overheid	970	0,1%	0,0%
Zorg	1.300	1,1%	0,9%

Bron: ING Economisch Bureau

* Aantal banen van werkzame personen in duizenden

De Friese arbeidsmarkt (305.000 banen begin 2009) wordt met een flinke vertraging geraakt door de economische neergang. Dit komt vooral door het relatief grote aantal zelfstandigen (17%) in bijvoorbeeld landbouw en handelssectoren. Deze zelfstandigen verzachten het effect van de economische neergang doordat ondernemers actief blijven op de arbeidsmarkt zolang als het bedrijf bestaat. Nadeel hiervan is wel dat de verborgen werkloosheid oploopt. Ondernemers blijven immers actief terwijl er nauwelijks productiviteit tegenover staat. Uiteindelijk zal een deel van deze ondernemers genoodzaakt zijn om het bedrijf op te heffen, waardoor in 2010 de werkgelegenheid alsnog inzakt. Mede hierdoor gaan er dit en volgend jaar in Friesland in totaal 12.500 banen verloren. Dit is 4,1% van de totale werkgelegenheid.

7. Overheden hebben actie ondernomen om de gevolgen van de crisis voor de regio te verzachten. Zet dit voldoende zoden aan de dijk?

Om de crisis het hoofd te bieden hebben verschillende overheden besloten om juist nu te investeren. Zo ook Friesland, dat druk doende is om de economie te stimuleren via investeringen. Zo is € 20 mln. aan investeringen naar voren gehaald en is besloten om daarnaast € 26 mln. extra te investeren. Voornaamste doelen zijn infrastructuur en onderhoud, maar ook in natuurgebieden en projecten op het gebied van duurzame energie wordt versneld geïnvesteerd. Friesland investeert per inwoner € 70, na Drenthe en Overijssel het hoogste bedrag van alle provincies.

Er liggen nog veel hogere overheidsinvesteringen in het verschiet: de compensatiegelden voor het niet doorgaan van de Zuiderzeelijn en de opbrengsten vanwege de verkoop van aandelen in Nuon faciliteren de voor de lange termijn zo cruciale (duurzame) investeringen.

8. Hoe gaan ondernemers om met de recessie?

Van belang is om het hoofd koel te houden en te reageren op de korte termijn ontwikkelingen, maar tegelijkertijd voorbereidingen te treffen om te kunnen profiteren van marktkansen die zich na de crisis aandienen. De volgende onderwerpen vergen daarbij extra aandacht.

Cash is King

Als het economisch minder gaat, heeft dat direct gevolg voor het betalingsgedrag van debiteuren. Dit kan nadelig zijn voor de liquiditeitspositie van uw bedrijf. Tijd dus om uw werkkapitaal actief te gaan beheren. Denk daarbij aan snellere facturering, scherpere incassoprocedures en inschakeling van gespecialiseerde partijen. Verder kunt u met debiteurenbevoorschotting liquiditeit vrijspelen.

Regeren is vooruitzien

Juist nu is het zeer belangrijk om te weten wat de gevolgen van verslechterende marktomstandigheden zijn voor uw bedrijf. Door toekomstscenario's uit te werken kunt u beter inschatten wat verschillende ontwikkelingen voor uw bedrijf

betekenen. Wat kunt u doen als die ene goede klant vertrekt? Hoe verlicht u dit jaar de effecten en hoe werkt dit in 2010 uit? Maak ook een 'worst-case-scenario' en inventariseer tijdig de te nemen maatregelen bij de verschillende uitkomsten.

Metten is weten

Rentabiliteit gaat uiteindelijk boven omzet, wees hiervan bewust en kijk vooruit. Vaak zijn de kosten en opbrengsten per product of dienst wel bekend, maar ontbreekt de overview. Als u beschikt over goede managementinformatie, kunt u een verdiepingsslag maken en inzichtelijk krijgen hoe u kunt bijsturen. De investering die daarvoor nodig is, betaalt zich zonder twijfel terug. Relevante vragen zijn bijvoorbeeld: hoeveel verdient ik op een bepaalde relatie? Wat is de concentratiegraad van de klantenportefeuille? Wat is de verhouding tussen omzet en kosten en tussen vaste en variabele kosten?

Ken uw klant

Elke ondernemer zal zeggen dat hij zijn opdrachtgevers goed kent. Maar is dat ook echt zo? Bedrijfsketens worden complexer en contacten vinden vaak uitsluitend nog digitaal of telefonisch plaats. Is uw contactpersoon representatief voor het gehele klantenbestand en hoe komt u achter veranderende behoeftes van uw klant? Het is waardevol om uw kennis op dit punt te vergroten en op die manier mee te denken. Want reken maar: nu het economisch tegenzit, zullen ook opdrachtgevers hun wensen aanpassen.

Niets kalmeert zozeer als een genomen besluit

Ondernemen draait om keuzes maken. Soms ook harde keuzes. Het belangrijkste is de keuze voor het aanbrengen van focus. Succesvolle ondernemers concentreren zich op datgene waar ze goed in zijn of willen worden. Neem daarom afscheid van verliesgevende activiteiten en klanten. Kijk kritisch naar uw prijzen en schakel waar nodig extern advies in. Anderen kunnen u helpen om met een frisse blik naar uw organisatie te kijken. Dit kan een organisatieadviseur zijn, uw accountant of uw bank. Door vroegtijdig in gesprek te gaan, kunnen ze proactief meedenken. Hier komen vaak goede oplossingen uit voort.

Meer weten?
Kijk op ING.nl/zakelijk
Of bel met

Henk van den Brink,
Regio-econoom
Noord-Nederland
020 56 39 506

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichhouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

De tekst is afgesloten op 17 november 2009.

